

Sociaal-culturele ontwikkelingen

1

HOE ZIET NEDERLAND ERUIT IN 2020 OP ALLERLEI TERREINEN

Paul Schnabel

Nederland over ruim tien jaar

De toekomst is altijd anders dan het verleden zich kon voorstellen. Niettemin, wanneer het tijdsperspectief niet veel verder reikt dan de komende tien jaar, is toch niet te verwachten dat het allemaal heel anders zal zijn dan nu. Bovendien bestaat er tussen onderzoekers een stille afspraak om bij het opstellen van toekomstscenario's geen rekening te houden met de kans op rampen of oorlogen en al evenmin met plotselinge grote veranderingen ten goede. Zo kon in de tachtiger jaren niemand voorzien dat het ijzeren gordijn er tien jaar later niet meer zou zijn, maar evenmin dat een groot deel van de voormalige oostblok-landen weer tien jaar later druk bezig waren lid te worden van de Europese Unie. Aan het begin van de nieuwe eeuw was niet te voorzien dat 'nine-eleven' in belangrijke mate bepalend zou worden voor het politieke klimaat, in de wereld, maar ook in Nederland. Weinig mensen zullen zich nu willen wagen aan een voorspelling over de ontwikkelingen in Irak of de kans op een ingrijpen in Iran. Er zijn wel wat beter gefundeerde vermoedens over de economische positie van China over tien jaar, maar zelfs dat blijft met onzekerheden omgeven. Kan de Chinese samenleving de eigen economische groei wel aan? Zal er toch een roep komen om meer democratie?

Minder bevolkingsgroei

Dit soort onzekerheden bij alleszins redelijke toekomstverwachtingen doen zich ook in Nederland voor. Het is heel waarschijnlijk dat er de komende tien jaar in totaal zo'n 1,6 tot 1,8 miljoen kinderen geboren zullen worden en 1,4 tot 1,6 miljoen mensen zullen sterven. De bevolkingsgroei zou dan veel lager uitvallen dan tot voor enkele jaren het geval is geweest, maar zeker is dat niet. Als er weer net zoveel of zelfs nog meer mensen naar Nederland komen als in de jaren negentig van de vorige eeuw, zal de bevolkingsgroei veel sneller gaan. Het tempo kan weer dalen als steeds meer mensen zouden besluiten Nederland te verlaten. Die tendens is er wel, bij Nederlanders en bij allochtonen, maar van een echte emigratiegolf kan toch niet gesproken worden. Zeker niet als men bedenkt dat in bijna de helft (13.000 in 2004) de nieuwe bestemming in Duitsland of België ligt. Men woont dan wel net over de grens – rianter, goedkoper -, maar werkt en winkelt in Nederland. Allerminst ondenkbaar is dat men, eenmaal echt oud en gebrekkig, toch weer naar het vaderland terugkeert om hier een beroep op de zorg te doen. Met een echte daling van de bevolking hoeft in de komende tien jaar geen rekening worden gehouden.

Migratiegedrag is in het algemeen een goede indicator voor de stand van zaken in de economie. Een bloeiende economie, die ook weer nieuwe arbeidsplaatsen creëert, houdt mensen vast en trekt ook mensen uit andere landen aan. De Nederlandse economie bevindt zich in 2006 weer in een opgaande lijn en het is niet uitgesloten dat er nu sneller dan in het verleden spanning op de arbeidsmarkt zal ontstaan. Nu al, maar zeker in de komende tien jaar zullen de babyboomers – een hele grote generatie, geboren tussen 1946 en 1955 – de arbeidsmarkt gaan verlaten. Zelfs wanneer het economische herstel niet uitgroeit tot een nieuwe hoogconjunctuur, zal er eerder teveel dan te weinig arbeid zijn. In veel sectoren, in het onderwijs is dat op alle niveaus nu al zichtbaar, zullen er immers onvoldoende vervangers uit jongere generaties beschikbaar zijn. Immigranten bieden hier door een gebrek aan beheersing van de Nederlandse taal weinig soelaas, maar in andere sectoren zijn de kansen voor hen beter, zeker voor gekwalificeerde beroepskrachten uit Oost-Europa.

Meer minderheden

Nu is het aandeel niet-westerse allochtonen in de Nederlandse samenleving iets meer dan 10%. Hun aandeel blijft nog stijgen, want het is gemiddeld een jonge groep en de tweede generatie bevindt zich nu in de gezinsvormende levensfase. Bij Marokkanen en Turken is het gemiddelde kindertal per vrouw twee tot drie keer zo hoog als bij oorspronkelijk Nederlandse vrouwen (of ook Surinaamse en Antilliaanse vrouwen), maar de tendens is wel sterk dalend. Bijna altijd en overal is in migrantengezinnen in de tweede generatie het kindertal ongeveer het eerste dat aangepast wordt aan de gewoonten van het nieuwe land. Ook bij Marokkanen en Turken zullen de kinderen dus later in het leven geboren worden en minder in tal zijn. Niettemin blijft ook zonder nieuwe grote migratiegolven de groep niet westerse allochtonen groeien tot ongeveer 15% van de bevolking in de periode tot 2020. Marokkanen en Turken trouwen vooral in eigen kring (in meer dan de helft van de gevallen met een partner ‘vers’ uit het land van herkomst van de ouders) en dat maakt hen blijvend tot aparte groepen in de samenleving.

Het is moeilijk te zeggen hoe en hoe ver het proces van integratie van minderheden in de komende tien jaar zal zijn gevorderd. De eerste generatie is er dan nog steeds, zij het uiteraard wat meer op leeftijd (nu is nog maar 3-4% boven de 65), de tweede generatie zal gemiddeld zeker ‘Nederlandser’ zijn geworden, terwijl de derde generatie zich nog maar net in de tienerleeftijd gaat bevinden. Surinamers zullen nog sterker dan nu al het geval is, volledig deel zijn gaan uitmaken van de Nederlandse samenleving. De helft van de huwelijken van Surinamers vindt nu al met Nederlanders plaats en hetzelfde gaat ook op voor de Antillianen. Waarschijnlijk zal over tien jaar nog duidelijker dan nu met name de Antilliaanse groep in Nederland een echte tweedeling kennen: enerzijds de hoogopgeleide Antillianen die volledig geïntegreerd zijn, anderzijds de slecht opgeleide en ook slecht Nederlands sprekende jonge werklozen die in de laatste tien tot vijftien jaar naar Nederland gekomen zijn en ook hier weinig kansen hebben.

Zij zullen een soort onderklasse gaan vormen en verantwoordelijk zijn voor een aanzienlijk deel van de criminaliteit. De kans op een bestaan in een maatschappelijke onderklasse, levend in de marginale wijken van de grote steden, is ook aanzienlijk voor een deel van vooral de Marokkanen uit de tweede generatie. In meerderheid zullen zij echter, met behoud van een opvallende eigen identiteit die sterk gesymboliseerd wordt door de islam als religie,

deel uit maken van de Nederlandse samenleving. In de praktijk betekent dat zij steeds meer de leefstijl van de autochtone middenklasse zullen volgen en steeds meer ook de bewoners zullen worden van de suburbs van de grote steden. In steden als Almere is dat proces al in volle gang en over tien jaar zal meer dan een derde van deze stad, die dan met ongeveer 230.000 inwoners de vijfde stad van het land zal zijn, uit niet-westerse allochtonen bestaan.

Niemand verwacht dat de migratie naar Nederland weer de omvang zal aannemen die ongeveer tien jaar geleden zijn hoogtepunt bereikte. De migratie gaat wel door ondanks de veel striktere wetgeving en ook de strikte handhaving daarvan. Er is een belangrijke stroom van volmigranten uit Turkije, Marokko, Ghana en vele andere landen en er is de toenemende druk van het bedrijfsleven en de universiteiten om de immigratie van hoogwaardige arbeidskrachten uit bijvoorbeeld China en India, maar ook uit Polen en Rusland gemakkelijker te maken. De Europese Unie, over tien jaar waarschijnlijk met dicht tegen de dertig leden en Turkije op de drempel, heeft dan misschien wel een gemeenschappelijk extern beleid, maar intern zal mede als prijs daarvoor de vrijheid van verkeer en vestiging van personen niet langer beperkt of geclausuleerd kunnen worden. Meer kwalitatief hoogwaardige migratie naar Nederland, zeker, maar niet noodzakelijkerwijs straks ook minder in kwantiteit. De eigen behoefte aan arbeidskrachten van elders zal alleen getemperd kunnen worden als meer allochtonen van vooral de tweede generatie erin slagen hun startkwalificatie te halen en succesvol te zijn in het wetenschappelijke en beroeps onderwijs.

Meer ouderen

Twee eeuwen geleden telde Nederland minder dan 3 miljoen inwoners, aan het begin van de twintigste eeuw waren het er vijf miljoen, halverwege de eeuw was dat aantal verdubbeld en nog een halve eeuw verder waren het er 16 miljoen. Tachtig jaar geleden telde België meer inwoners dan Nederland, België zit nu op het aantal dat Nederland in 1950 al bereikt had. De Nederlandse bevolking is heel snel gegroeid en in Europese vergelijking ook nog jong, de jongste zelfs na Ierland. In veel Europese landen is het aandeel van de 65-plussers al gestegen tot 18 – 19%, in Nederland gaat het om 14% en het zal nog langer dan tien jaar duren voordat ook hier de percentages van de ons omringende landen bereikt worden. Meer dan bijna elk ander land in Europa – en in dit geval ‘dus’ in de wereld – heeft Nederland tijdig voorzieningen getroffen voor goed pensioenregelingen. Alleen de AOW wordt uit een omslagstelsel betaald, de aanvullende pensioenen (die ieder jaar een groter aandeel van de oudedagsvoorzieningen uitmaken) zijn gebaseerd op kapitaaldekking. De totale omvang daarvan nadert nu snel het dubbele van het nationale inkomen van ongeveer 500 miljard euro.

Er zijn nu 2,3 miljoen AOW-ontvangers en zeker ruim 3 miljoen mensen die met pensioen zijn. Nog niet een op de tien werkende Nederlanders wacht tot zijn 65ste om met pensioen te gaan, de gemiddelde beginleeftijd voor het pensioen ligt nu op 61-62-jaar. Over tien jaar zal dat waarschijnlijk een stuk hoger liggen, maar misschien toch nog niet op de 65 jaar, die tot dertig jaar geleden de norm was. Meer mensen dan de enkele procenten van nu zullen ook na hun 65e nog werken – de pensioenleeftijd wordt flexibel -, maar de belangrijkste verandering zal toch (moeten) zijn dat de arbeidsparticipatie als geheel omhoog gaat, dat meer mensen meer uren per jaar en meer jaren per leven aan het werk zijn. De AOW zal er over tien jaar waarschijnlijk nog wel zijn, maar de huidige fiscale lastenverlichting

voor ouderen zal dan wel hebben plaatsgemaakt voor een lastenverzwaring. Dat hoeft niet noodzakelijkerwijs in de vorm van een AOW-premie voor ouderen met een aanvullend pensioen (de overgrote meerderheid nu al) , maar financieel zal het effect ongeveer hetzelfde zijn.

Ander werk en anders leven

De arbeidsparticipatie is in Nederland in de afgelopen tien jaar sterk verbeterd. Er zijn meer mensen aan het werk dan tien jaar geleden, al heeft de recessie toch wel tot een verlies van enkele honderdduizenden arbeidsplaatsen geleid. Belangrijk is dat vooral de participatie van vrouwen sterk is toegenomen en nog blijft groeien. Wel werken de meeste Nederlandse vrouwen met kinderen slechts parttime, omdat ze de opvoeding van de kinderen niet graag uit handen willen geven. Dat zal niet zo heel snel veranderen, al zal de participatie van vrouwen de komende jaren zeker nog blijven toenemen. Dat geldt ook voor de participatie van ouderen, ten dele ook van degenen die de 65 jaar al gepasseerd zijn. De pensioenleeftijd zal in de toekomst steeds meer een kwestie van eigen keuze zijn.

De Nederlandse arbeidsmarkt wordt nu al gedomineerd door de commerciële en niet-commerciële dienstensector. Dat zal in de toekomst nog meer het geval zijn, zeker ook omdat het opleidingsniveau van de beroepsbevolking snel hoger wordt. Nu al is meer dan 30% van de werkende Nederlanders opgeleid op HBO-of WO-niveau. Hogere opleiding is ook een goede voorspeller voor gezondheidsgedrag: meer sport, minder overgewicht, minder roken en betere voeding. Het valt dus te verwachten dat de Nederlander van de toekomst, ook al wijzen nu veel signalen op het tegendeel, een langere gezonde levensverwachting zal hebben, langer aan het werk zal kunnen blijven en ook langer zelfstandig zal kunnen blijven wonen. De ouderen van de toekomst zijn vitaler, zelfbewuster en welvarender dan veel van de ouderen en zeker van de oudsten nu.

Het is niet goed te voorspellen hoe het beroep op de sociale zekerheid zich in het komende decennium zal gaan ontwikkelen. Dat is niet eens omdat de behoefte aan financiële ondersteuning niet goed te voorspellen zou zijn, maar omdat politieke beslissingen over inperking of uitbreiding van de voorzieningen hier zeer bepalend zijn voor de mogelijkheden van gebruik. De werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsregelingen zijn al sterk beperkt in duur, toegankelijkheid en hoogte en ook het vangnet van de bijstand wordt kleiner gemaakt. De afgelopen jaren hebben een stijging tot ongeveer 11% van het aandeel Nederlanders met een inkomen op het sociale minimum of zelfs daaronder te zien gegeven. De verwachting is dat het aandeel bij een gunstige ontwikkeling van de economie vanzelf weer kleiner zal worden, maar het kan ook zijn dat de maatschappelijke druk om de uitkeringen te verhogen of weer gemakkelijker toegankelijk te maken de politiek ertoe zal dwingen op de ingeslagen weg van beperking terug te keren. Dat over enkele jaren niemand meer van de bijstand gebruik zal hoeven te maken, lijkt in ieder geval erg onwaarschijnlijk, zeker ook gezien de steeds hogere kwalificaties die aan het arbeidsaanbod gesteld worden.

Verblijf en vervoer

Tot de belangrijkste en moeilijkste opgaven van de komende tien à vijftien jaar behoort het regelen van verblijf en vervoer. Het klinkt simpel, maar in een klein en dichtbevolkt land is dat een groot probleem, kwantitatief en

kwalitatief. Zelfs als de bevolking in aantal nauwelijks meer groeit, blijft het aantal huishoudens (nu zeven miljoen) nog sterk toenemen. Gemiddeld worden de huishoudens steeds kleiner (nu gemiddeld 2,3 personen), maar ieder huishouden wil wel zelfstandig en volledig kunnen wonen. Meer dan een derde van de huishoudens bestaat nog maar uit één persoon, in de grote steden is dan zelfs meer dan de helft van de huishoudens. Over heel Nederland gezien bedraagt het tekort aan huizen ongeveer 2,5%, maar zeker in de Randstad is het tekort veel groter. Het zal niet eenvoudig zijn om dat tekort van ongeveer 200.000 woningen in te lopen, nu de jaarlijkse productie van minder dan 70.000 woningen al niet voldoende is om de groei van het aantal nieuwe huishoudens bij te houden. Tegelijkertijd willen mensen meer dan in het verleden ook individueel over steeds meer eigen ruimte kunnen beschikken en wil het gemiddelde Nederlandse gezin ook niet meer op een etagewoning gehuisvest worden. Meer comfort per huis, meer ruimte per persoon, dat is het motto nu en zeker ook in de toekomst. Het probleem wordt nog vergroot nu een koophuis bijna onbereikbaar is geworden voor starters op de woningmarkt en een huurhuis meestal pas na een lange wachttijd ter beschikking komt.

Nederland is een autoland geworden. Meer dan zeven miljoen personenauto's en nog een miljoen vrachtwagens, bestelauto's en bussen proberen vooruit te komen op de snelwegen en in de steden. Gemiddeld is er nu één auto per huishouden, maar een kwart van de huishoudens heeft geen auto en bijna een kwart al twee of meer. Dat aandeel zal groter worden en het aandeel huishoudens zonder auto onvermijdelijk kleiner. Nederland loopt op dit gebied nog zo achter bij sommige andere Europese landen, dat een verdere groei van het personenautopark tot negen miljoen zeker te verwachten is. Het openbaar vervoer is geen alternatief, zelfs een verdubbeling van de capaciteit zou nog niet tot een wezenlijke vermindering van de verkeersdruk leiden, omdat het overgrote deel van alle vervoer al per auto plaatsvindt. Het spoorwegnet is bovendien nu al overbelast en het internationale vliegverkeer wordt in toenemende mate zelf als een belasting gezien.

Zonder mobiliteit gaat het niet, maar files, parkeerproblemen, vertragingen, geluidsoverlast en milieubederf nemen nog ieder jaar in ernst toe. Al te radicale maatregelen ter oplossing van deze problemen tasten op een andere manier de kwaliteit van de sociale en gebouwde omgeving aan, verstoren de natuur of bederven het landschap. Niettemin is het duidelijk dat mobiliteit in het werk, voor het gezin en in de vrije tijd zo vanzelfsprekend is geworden, dat er geen keus is dan de keuze te maken die uiteindelijk voldoende beweging mogelijk zal maken. Dat het land daardoor steeds meer opgedeeld wordt in door geluidsschermen begrensde gebieden, lijkt daarbij nog het minste probleem.

Anders en hetzelfde

Het leven van de Nederlander zal er over tien jaar waarschijnlijk niet zo heel anders uitzien dan nu. Een aantal ontwikkelingen zal zich verder doorzetten. De individualisering zal de huishoudens gemiddeld nog kleiner maken en in de huishoudens het leven van de huisgenoten losser van elkaar. Er zal minder vaak samen gegeten worden en de populariteit van gemaksvuedsel zal nog toenemen. Audio, video, telefoon en computer zullen geïntegreerd en geïndividualiseerd zijn en het lang verwachte 'intelligente' huis zal vooral handig blijken te zijn. Door de informalisering van de samenleving zullen steeds minder mensen actief lid zijn van formele organisaties (partijen, vakbonden,

omroepen, kerken, sportverenigingen) en steeds meer deel uitmaken van netwerken met een veel lichtere organisatorische structuur, vaak zelfs alleen virtueel bestaand. Veel wordt daardoor minder voorspelbaar, zoals nu al in het verkiezingsgedrag zichtbaar is. De politieke voorkeuren wisselen sneller en het politieke bestaan wordt daardoor minder zeker. Vertrouwen in instituties is niet vanzelfsprekend meer, de behoefte aan controle zal daarom blijven toenemen evenals de neiging om alle contractachtige relaties verregaand te juridiseren.

Intensivering van het bestaan zal een van de meest opvallende kenmerken van het moderne leven van de nabije toekomst zijn. Meer dan ooit zijn de dagen en de levens gevuld met activiteiten die niet door de routine of de gewoonte bepaald zijn. Er is een sterke behoefte om in korte tijd veel mee te kunnen maken en ook steeds snel van activiteit te kunnen wisselen. Behalve tempo en variatie speelt ook intensiteit een steeds grotere rol: het leven moet beleefd kunnen worden, ervaren en gevoeld. De behoefte aan intensiteit in het bestaan manifesteert zich in relaties en dus ook op het gebied van seksualiteit, in de zucht naar roes, risico en heftigheid van gevoel (drank, drugs, gevaarlijke sporten, hoge snelheid), maar ook in een hoge waardering van belevingsveranderingen in het eigen gevoel. Boosheid uit zich dan sneller in de eis van genoegdoening en in de bereidheid over te gaan tot geweld.

De wereld rationaliseert en commercialiseert, de maatschappij juridiseert en democratiseert, de samenleving emotionaliseert en intensiveert. Het leven wordt er spannender van, maar ook onzekerder en vermoeiender. In de geschiedenis van de mensheid en in grote delen van de wereld ook nu nog is het bestaan getekend door schaarste en tekort; er is niet veel, er kan niet veel en er is niet veel te doen. In de westerse wereld is de opdracht steeds meer en steeds vaker beter om te leren gaan met overvloed en teveel. Genetisch is de mens daar niet op gebouwd, historisch onvoldoende op voorbereid. De gevolgen daarvan manifesteren zich in lichamelijk en geestelijk onwelzijn en ook ziekte. Gezondheid is een van de eerste gebieden waar geleerd wordt en moet worden terughoudend om te gaan met een omgeving waarin alles in overmaat en altijd aanwezig is.